

ՑԵՂԱՍՊԱՆԱԳԷՏՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ 11-ՐԴ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ*

Յուլիս 16–19, 2014, Ուինիպեգ, Մանիթոբա, Կանադա¹

Մի վայրկեան մտովի պատկերացրէք:

Թուրքիայի Ճշմարտութեան և Հաշտութեան Յանձնաժողովը հանդէս է գալիս աշխարհի և Հայոց ցեղասպանութիւնը վերապրած սերունդների առջև և յայտարարում. «Մենք ներողութիւն ենք խնդրում Թուրքիայի ցեղասպանական գործողութիւնների համար: Մենք ներողութիւն ենք խնդրում հայ երեխաներին թրքական որբանոցներ լեցնելու, նրանց անունները փոխելու համար, նրանց պարտադրելու՝ մոռանալ իրենց ազգութիւնը, կրօնքը, լեզուն: Մենք ներողութիւն ենք խնդրում պատմական ճշմարտութիւնը խեղաթիւրելու և այն մեր դպրոցներում այդպէս դասաւանդելու համար»:

Ահա, այս խօսուն պատկերն էր որ ինձ երևաց երբ Յանձնակատար Մարի Ուիլսընը ներկայացնում էր Կանադայի Ճշմարտութեան և Հաշտութեան Յանձնաժողովի զեկոյցը՝ արդիւնք հինգ տարիների ուսումնասիրութեան և քննարկումների: Յանձնաժողովի ներկայացուցիչը ցաւ էր յայտնում և ներողամտութիւն յայցում Կանադայի առաջին բնակիչ հնդկացեղերից՝ հարիւր տարիներից աւելի նրանց դէմ գործադրուած ձուլումի խստաբարոյ և անզիջող քաղաքականութեան համար: Պետութիւնը իր վարած քաղաքականութիւնը ընդունում էր որպէս ցեղասպանական: Յեղախմբերի երեխաները առևանգուել էին և առանձնացուել Residential Schools կոչուած որբանոցներում: Պարտադրել էին նրանց մոռանալ իրենց անունները, դասանանքը, լեզուն, ցեղային ասանդութիւններն ու պատկանելիութիւնը: Նոր անուն, նոր կրօն, նոր լեզու, նոր կենսաձև, նոր ինքնութիւն:

Հիմա Յանձնաժողովի անդամ Յեղապետ Ուիլթըն Լիթըլչայդըն էր խօսում և արցունքոտ աչքերով նկարագրում էր իր դժբախտ մանկութիւնը այդ որբանոցներում: Իսկ ես պատկերացնում էի հայ որբերի կրած տառապանքը թրքական որբանոցներում՝ բռնի թրքացման նպատակով ստեղծուած այդ յատուկ հաստատութիւններում: Երևակայութեանս աչքերով տեսնում էի նրանց ամենօրեայ պատիժները՝ չհնազանդուելու, թրքերէնի փոխարէն հայերէն խօսելու, Ալլահի փոխարէն Աստծուն աղօթելու, բարձրաձայն լալու և իրենց մեռած մօրը կանչելու համար: Յեղապետը խօսում էր տարուած երկարամեայ պայքարի մասին, պայքար՝ որպէսզի Կանադայի թանգարաններում տեղ յատկացուի երկրի բնիկ ցեղերի պատմութեանն ու մշակոյթին: Իսկ ես մտածում էի Արևմտահայաստանում հայ մշակոյթի կոթողների փճացման մասին և դրանց բեկորները, որպէս Թուրքիայի դարաւոր մշակոյթի մնացորդաց, ցուցադրելու մասին:

* Ընդունուել է տպագրութեան 12.08.2014:

¹ The Eleventh Conference of the International Association of Genocide Scholars. July 16–19, 2014, Winnipeg, Manitoba, Canada.

Ես գառանցանքի մէջ էի: Դա պատահում է ցեղասպանութիւնը վերապրող սերունդներին:

Դայանա Տէր-Յովհաննիսեանը վկայում է այս տարօրինակ զգացման մասին երբ մի գիշեր օտար մի քաղաքում մեքենայ վարելիս փողոցների անունները նրան երևակայական անցեալ էին փոխադրել. Չանինգը՝ Չանկերի, Այլերը՝ Այաշ էր պատկերացրել: Եւ բանաստեղծուհին Սիամանթոյի, Ռուբէն Սևակի, Ջօհրայի և միւս հայ մտաւորականների հետ է, 1915-ի Ապրիլի 24-ին Պոլսում ձերբակալուած ու Այաշի բանտում կամ Չանկերիի ճանապարհին մորթուած:

Յակոբ Կարապէնցը Հարթֆըրդում որպէս թղթակից Urban Renewal Federation of America-ի (URFA) համագումարին էր ներկայացել, բայց մասնակիցների կրօքերին փակցուած URFA վերտառութիւնը կրող նշանները նրան 1915-ի Ուրֆայի հերոսամարտ էին փոխադրել և նա URFA-ի նախագահութեան զեկոյցի փոխարէն թուրք գորքի դէմ հայ բնակչութեան մինչև վերջին շունչ հերոսական պայքարի ու տխուր վախճանի պատմութիւնն էր լսում:

Սա մեր նախնիների ստուերն է, որ հետևում է մեզ, որ արդարութիւն է պահանջում:

Մինչդեռ՝ ես մասնակցում էի Ցեղասպանագէտների Միջազգային Ընկերակցութեան (International Association of Genocide Scholars) 11-րդ համագումարին, որ այս տարի Մանիթոբայի համալսարանում կայացաւ՝ յատկապէս Ուիսկոնսին Մարդկային Իրաւանց շուտով բացուելիք արդէն աշխարհահռչակ դարձած Թանգարանի և Կանադայի Ճշմարտութեան և Հաշտութեան Յանձնաժողովի վերջնական զեկոյցի հրապարակման առիթով:

Համագումարի նիստերում և զեկոյցների քանակի տեսակէտից հասկանալիորէն յատուկ ձիգ էր թափուած ընդգրկելու Ամերիկաների բնիկ ցեղերի դէմ իրագործուած գաղութարարական և ցեղասպանական քաղաքականութեանց ուսումնասիրութիւններ: **Այդու և համագումարը իրաւամբ խորագրուած էր՝ «Ժամանակ, Շարժում և Տարածութիւն. Ցեղասպանագիտութիւնը և Բնիկ Ժողովուրդները» (Time, Movement, and Space: Genocide Studies and Indigenous Peoples):** Համագումարի մասնակիցների համար նախատեսուած էր նաև այցելութիւն Ուիսկոնսինի մէկուկէս ժամ հեռավորութեան վրայ գտնուող Սագքինգի Անիշինաաբէ ցեղախմբին, որի անդամները տաքուկ ընդունելութեամբ հիւրընկալեցին այցելուներին և յատուկ ծրագրով ներկայացրին իրենց պատմութիւնը, ասանդութիւնները, կրած խտրականութիւններն ու ներկայ պայքարը:

Այս տարի լրանում է նաև Ռուանդայի ցեղասպանութեան քսանամեակը, որ համագումարի լիագումար նիստերից մէկում նշուեց պատշաճ և խիստ տպավորիչ յայտագրով: Թուրքի դասախօսի ելոյթի ընդմիջից հնչում էր Ռուանդայի վերապրողների համար կարգախօսք դարձած վարքագիծը՝ **The 3Rs-Remember, Reunite, Renew (Յիշել, Վերամիանալ, Վերանորոգել):** Ինչպէ՛ս կարող էի չմտածել ցեղասպանութեան գոհ դարձած ու այժմ պայքարի ոգով նպատակաւորուած հայ ժողովրդի **3Rs-ի** մասին՝ **Recognition, Retribution, Restoration** (Ճանաչում, Վնասից հատուցում, Հողերի վերականգնում): Համեմատութիւնս ցնցեց ինձ: Որքան դժուարին ու խոչընդոտներով լի է մեր ճամբան:

Մարդկային Իրաւանց Թանգարանը, որին մի քանիսս հրաւիրուեցինք այցելելու և որի մասին լայն բացատրութիւն տրուեց լիագումար նիստերից մէկում, իր ձարտարապետական իմաստային լուծումներով, բնոյթով և բովանդակութեամբ իրապէս եզակի տեղ պիտի գրաւի աշխարհում: 350 միլիոն դոլար բուտձէով, 23 յարկի հաւասար բարձրութեամբ և 4700 քմ տարածութեամբ այս սակայ շինութիւնը բնականաբար պիտի ընդգծի Կանադայի անցած ճամբան՝ ներամշակուած երկրի բնիկ ցեղախմբերի պատմութիւնն ու մշակոյթը. պիտի պարփակի տևական ցուցադրութիւններ պատմական այն հինգ ցեղասպանութիւնների մասին, որոնք պաշտօնապէս ճանաչել է Կանադան: Դրանց մէջ է նաև Հայոց Ցեղասպանութիւնը,

2 (ՃԲ) քաղթ, թիվ 3 (47) հուլիս-սեպտեմբեր, 2014
Վէմ համահայկական համդես

որի առիթով համագործակցություն գոյություն ունի Երևանի Հայոց Ցեղասպանության Թանգարանի հետ և որի տնօրէն Դոքտ. Հայկ Դէմոյեանը ներկայ պիտի լինի Սեպտեմբերին կայանալիք հանդիսաւոր բացմանը: Թանգարանում տեղ են գտնելու հարիւրաւոր ամօրեայ ցուցահանդէսներ: Ծրագրուած է ունենալ յատուկ ուսուցումներ և յայտագրեր բոլոր տարիքների աշակերտների և ուսումնասիրութիւնների նիւթեր և յարմարութիւն ուսանողների համար: Ընդհանուր նշանաբանը պիտի լինի կոտորել լռութիւնը և խօսել ցեղասպանութիւն կրած, մարդկային իրաւանց կոպիտ խախտման ենթարկուած ժողովուրդների ձայնով:

Համագումարի քառասունից աւելի նիստերին, շուրջ 200 մասնակիցների զեկոյցներում և լիագումարների համար յատուկ հրաւիրուած դասախօսների ելոյցներում ներկայացուած հրէական Ողջակիզման, Բոզնիայի, Ռուանդայի և ամերիկացի հնդկների, քրդերի և այլ ցեղասպանութիւնների մասին նորովի և բազմակողմանի ուսումնասիրութիւններում մէջ ընդ մէջ յիշում էր Հայոց Ցեղասպանութիւնը որպէս նախադէպ, որպէս ձևաչափ, կամ հէնց պարզ համեմատութիւն: Հայոց Ցեղասպանութիւնը գլխաւոր թեման էր միայն երկու՝ Սուրէն Մանուկեանի և իմ զեկոյցների մէջ, սակայն և հպանցիկ ակնարկ և շօշափուած յղացքների համեմատական եզր Վահրամ Ալվազեանի զեկոյցում, ուրեմն և համեմատ նախորդ համագումարներին խիստ անբաւարար:

Հայոց Ցեղասպանութեան Թանգարանի տնօրէնի տեղակալ Սուրէն Մանուկեանի զեկոյցը կրում էր **“Newcomers and Indigenous: Homogenization of Armenian Homeland as Nation and State Building Project in the Late Ottoman Empire”** խորագիրը: Մտաւոր թարգմանութեամբ՝ «Նորեկներ և բնիկներ՝ հայ ժողովրդի հայրենիքի մաքրագործումը իր բնիկներից, որ ծառայեց թուրք ազգութեան և թուրք պետութեան կազմաւորման գործընթացին»: Մանուկեանը շեշտեց, թէ մաքրագործման գործընթացը աւելի արագացաւ Երիտ. Թուրքերի Բալքաններում կրած պարտութիւնից յետոյ. իսկ այդտեղից գաղթած թուրքերը իրենց հետ բերեցին հայերին ջարդելու վրէժխնդրութիւն, ակտրժակ և պատրաստակամութիւն:

Հաւատարիմ մնալու համար համագումարի ընդհանուր թէմային, իմ զեկոյցը տեղահանուած ժողովուրդների համաշխարհային հարցին էր վերաբերում, **“The Plight of Armenian Genocide Survivors within the Context of the Global Issue of Uprootedness”** խորագրով: Յստակ է, որ շեշտս հայ ժողովրդի փորձառութեան վրայ էր՝ քաներորդ դարի առաջին կազմակերպուած տեղահանութեան: Հայոց Ցեղասպանութեան մնացորդացը, որ կարողացաւ փախուստ տալ երկրից, ցրուեց աշխարհով մէկ, ապրեց որպէս գաղթական, օտարական, փախստական: Այդ իրավիճակում նրա մէջ զարգացաւ մի հաւաքական հոգեբանութիւն, որ փոխանցուեց սերնդէ սերունդ՝ անկախ ժամանակի և տարածութեան հեռաւորութիւնից: Այդ հոգեվիճակի յատկանիշներից էին և շարունակում են մնալ ինքնութեան շփոթ, Հին Աշխարհին տածած պատկանելիութեան զգացում, մշտատև ստորոգութիւն, յոյս արդարութեան և վերադարձի, սարսափելի կոտորածների, ինչպէս նաև կորցրած հայրենիքի չնռացուող յիշատակներ, նոյնիսկ ժխտում Աստծու և կրօնի կամ բողոք Աստծու դէմ: Իսկ այդ հոգեբանական յատկանիշները եւ կարողացել էի տեսնել տեղահան եղած այլ ազգերի գրականութեան մէջ ցոլացած: Գրականութեան մէջ, որովհետև եւ չէմ խօսում փաստաթղթերի պաշտօնական հաստատումների ու թուերի լեզուով, այլ պեղում եմ տեղահանուած ժողովուրդների մէջ գեղարուեստական արտայայտութիւն գտած ցաւը, կարօտը, իղձերն ու երագները:

Հաւատում եմ, որ ինչպէս Շրի Լանքայից տեղահանուած Սուդանացի Բումարասամին է գրում, «գրելը մի տեսակ ինքնաճանաչման գործընթաց է, որ ցաւը քանաստեղծութեան է վերածում»². կամ ինչպէս Լևոն Զաւէն Սիւրմելեանն էր գրել,

2 **Սուդանացի Բումարասամի**, “Stormy Seas we have Braved,” հրատարակուած Stormy Seas We Brave: Creative Expressions by Uprooted People ժողովածուի մէջ, խմբ.՝ **Հելէն Մուսս**, (Geneva: Word Council of Churches, 1998), էջ 49:

«բանաստեղծությունը գուցէ կարողանայ բուժել իմ երկձեղքուած ու անյոյս ինքնությունը և նորից ինձ մի ամբողջութիւն դարձնել»³: Շրի Լանքայից, Սուդանից, Եթովպիայից, Բոզնիայից, Էդիթիէից, Ուզանդայից, Քիրիբատիից և այլուր տեղահանուած և գաղթական ընկածների և սփիւռքահայոց գեղարուեստական արտայայտութիւնների համեմատական ուսումնասիրութեան արդիւնքում, զատելով ընդհանրական թեմաները, եզրակացրի, որ աւելի քան ամէն ինչ աշխարհի տեղահանուած ժողովուրդներին պէտք է արդարութիւն, որին պիտի յաջորդի հաշտութիւնը անցեալի հետ, և ապաքինում. իսկ դրա համար sine qua non պայմանն է՝ ոճրագործը պիտի ընդունի և յանձն առնի իր գործած ոճրի պատասխանատուութիւնը:

Հայկական ներկայացուցչութիւնը այս տարուայ համագումարում անհամեմատելիօրէն նուազած էր: Յուսամ, որ հայ ցեղասպանագէտները պատրաստուած են մասնակցելու Ցեղասպանագէտների Միջազգային Ընկերակցութեան յաջորդ տարուայ համագումարին, որ Հայոց Ցեղասպանութեան հարիւրամեակի առիթով տեղի պիտի ունենայ Յուլիս ամսին Երևանում: Յուսամ, որ պիտի կարողանանք մասնակցող 200-300 ցեղասպանագէտներին տպաւորել մեր խորիմաստ և նորութիւն բերող զեկոյցներով, նման մեծ և բարձրամակարդակ համագումար կազմակերպելու կարողութեամբ, մեր երկրի բնական գեղեցկութեամբ, մեր ժողովրդի բարեհամբոյր կեցուածքով ու հիւրընկալութեամբ, և մանաւանդ՝ մեր դատի արդարութեամբ:

Դոկտ. Ռուբինա Բ. Փիրումեան

11th MEETING OF THE INTERNATIONAL ASSOCIATION OF GENOCIDE SCHOLARS

July 16-19, 2014, Winnipeg, Manitoba, Canada

Rubina B. Perroomian
Ph. D., Los Angeles

11-й СИМПОЗИУМ МЕЖДУНАРОДНОЙ АССОЦИАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ГЕНОЦИДУ

16-19 июля, 2014, Виннипег, Манитоба, Канада

Доктор Рубина Б. Пирумян
Лос Анджелес

3 Լևոն Զաւէն Սիւրմելեան, «Sombbrero,» վերահրատարակուած **Forgotten Bread** ժողովածուի մէջ, խմբ.՝ **Գէյրիդ Խերդեան** (Berkeley: Heyday Books, 2007), էջ 60: